

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 342.7:351.743

Андрєєв Д. В. – доктор юридичних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту № 3
Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В КОНТЕКСТІ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ КОМУНІКАЦІЇ ПОЛІЦІЇ ТА ГРОМАДИ

Розглянуто особливості впровадження правових механізмів удосконалення комунікаційних відносин суспільства та правоохоронних органів. Проаналізовано питання забезпечення прав людини в процесі налагодження комунікаційного діалогу. Висвітлено інноваційні підходи до забезпечення ефективного комунікаційного процесу між поліцією та громадою.

Ключові слова: суспільство, права людини, поліція, принципи комунікації, правові механізми, комунікаційний процес.

Ефективна комунікаційна взаємодія влади із суспільством, зокрема поліції з громадою, є важливою передумовою демократичного розвитку держави. Пріоритети формування механізмів правової комунікації мають забезпечувати:

- сприяння становленню інформаційного суспільства як якісно нового типу державного управління;
- гарантування прав людини в процесі налагодження комунікаційного діалогу влади та суспільства;
- розроблення критеріїв і механізмів реалізації комунікації на всіх суспільних рівнях відповідно до міжнародних вимог;
- підвищення рівня відкритості й прозорості діяльності Національної поліції;
- формування в членів громади культури правової комунікації на основі використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій тощо.

Складність і неоднозначність питання взаємодії поліції та громади дає змогу сформулювати головне завдання нашого дослідження, яке полягає у визначенні стратегічних напрямів забезпечення прав людини в процесі запровадження механізмів комунікації, покликаних сприяти підвищенню рівня довіри до діяльності Національної поліції. Зауважимо, що загалом ці вимоги можна задовольнити лише за умови існування та функціонування розвиненої моделі інформаційного суспільства, адже тоталітарна модель не потребує залучення громадськості до процесів прийняття управлінських рішень, їх подальшої реалізації та контролю.

Прагнення до ефективної комунікаційної взаємодії як регулятивного чинника взаємовідносин у правовій державі ґрунтується на філософсько-моральному підході до права й правової свідомості. Це прагнення можна реалізувати лише за умови визнання прав і свобод особистості, що становлять засади комунікаційно-дискурсивної правової практики. Причому в правовій діяльності ключовою постаттю залишається людина як автономна та суверенна особистість. Водночас правове суспільство передбачає такий гіпотетико-ідеальний стан, який є альтернативним щодо станів як жорсткої упорядкованості, так і аномії [1, с. 400].

З огляду на запропоновану В. Бачиніним диференціацію права (природне, позитивне, ідеальне), яке виникло в результаті пошуку ідеальної моделі соціально-правової реальності, можна констатувати, що ідеальна комунікаційна взаємодія є категорією природного права, розумне ядро якого, за Г. В. Ф. Геґелем, полягає у співвідношенні природного та позитивного права, моральності й права, закону та права. На думку А. Токарської, здобуткам зазначеного філософа притаманна сентенція: мораль вимагає передусім дотримання права, і лише тоді, коли його вичерпано, починають діяти моральні чинники. Це твердження становить засадничу сутність діяльності юриста та правоохоронця, яка, безперечно, реалізується через комунікаційні засоби.

Власне факт існування інституту забезпечення прав людини убезпечує суспільство від конфліктогенної ситуації, свавілля та насильства. У цьому безпосередньо полягає функція права як системи норм, спрямованої на запобігання соціальним конфліктам, по-перше, через інформаційний вплив (пропонування індивідові (соціальній групі) варіантів поведінки, що схвалюються державою,

попередження про наслідки певного вчинку); по-друге, декларування цінностей, визнаних суспільством і державою, по-третє, публічне застосування сили примусу щодо тих, хто ігнорує її вимоги [2, с. 190–191].

Модернізаційний вектор розвитку українського суспільства передбачає досягнення максимально можливого рівня узгодження прав людини, інтересів суспільства та потреб держави. Тому саме механізм комунікаційної взаємодії зазнає суттєвих перетворень не лише під впливом політичних, економічних, культурних змін. Передусім він залежить від темпів розвитку й упровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, притаманних розвиненому інформаційному суспільству.

Принцип забезпечення прав людини, зокрема в контексті налагодження комунікаційних механізмів, є основоположним у досягненні консенсусу: кожна людина чи група осіб мають право на міжособистісну, міжгрупову комунікацію. Це право не може бути монополізоване іншою особою чи інституцією. Свобода комунікації передбачає доступність інформування, забезпечення особистісних прав людини та свободи вираження власних інтересів. Таким чином, у правовій державі право на комунікацію встановлює контроль за комунікаційними діями суб'єктів, забезпечуючи раціоналізм правових наслідків. Останнє визначає переважання всезагального, суспільного, морального над державним.

Системний захист прав людини передбачає усвідомлення ідеального комунікаційного процесу із визнанням проголошених засад взаємодії через баланс людських інтересів як базису ідеальної комунікації. Ідеальний правовий дискурс – це така правова комунікаційна суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у якій беруть участь рівноправні учасники, що через належно аргументовані інтенції досягають консенсусного рішення з позицій норм права. Ця модель передбачає таку комунікацію, яка «створює однакові (симетричні) умови вибору й здійснення мовленнєво-комунікаційних дій для всіх учасників, завдяки чому унеможливорює будь-який примус або домінування в цьому процесі» [3, с. 154].

Використання домінуючої комунікації обов'язково призводить до наслідків, які перешкоджають суб'єкт-суб'єктному спілкуванню, що зумовлено об'єктивно складними умовами налагодження діалогу між поліцейським і громадянином. Наприклад, наслідком невмілих комунікаційних дій може бути

замах на суїцид. Така комунікаційна стратегія є важливою під час спілкування поліцейського з асоціальним елементом або психічно хворими особами. За цих умов механізм правової комунікації структурно набуватиме такого вигляду:

1) через узгодження комунікаційної позиції поліцейського «я – захист і піклування» та адаптування структурно-стилістичної форми висловлювання до засобів досягнення мети порозуміння;

2) у процесі комунікації поліцейський усвідомлює власну відповідальність за обрану комунікаційну стратегію та процесуальні дії;

3) механізм комунікації в системі координат «поліція – громада» ґрунтується на обов'язковому дотриманні всіх наявних прав суб'єкта-комуніканта.

Правовим механізмам комунікаційної діяльності притаманна єдність психологічних, лінгвістичних і процесуальних чинників спілкування. Фактори, які впливають на якість комунікації, зокрема її психологічні передумови, залежать від багатьох складових, які визначають трансцендентальні умови комунікаційної дії чи дискурсу.

Таким фактором, зокрема, є ступінь осмислення пріоритету прав людини під час реалізації правової комунікації, або комунікаційної інтенції. Цей ступінь залежить від рівня усвідомлення наміру професійного спілкування поліцейського та громадянина [4, с. 90]. Мета значною мірою залежить від ступеня важливості комунікаційного акту для досягнення потреб комунікантів, а також від зацікавленості принаймні однієї зі сторін діалогу.

Наступний фактор впливу на професійну комунікаційну дію, що сприяє формуванню правового дискурсу – це досвід, практика виконання ролі комунікатора, яку реалізують у комунікаційному акті. Комунікаційні зв'язки завжди зумовлені певною соціальною роллю чи їх комплексом. Рівень виконання цієї функції залежить від усвідомлення мети діяльності, відповідальності, знання засобів її досягнення, набутого практичного досвіду встановлення дискурсивного взаєморозуміння. Важливий фактор, який впливає на зміст комунікації, – це ставлення до досягнення дискурс-мети (самовіддано, сумлінно, поверхово, недбало, ігноруючи цю роль, скептично, зі зневірою, негативно, охоче, із зацікавленням). Від цього якісного показника загалом залежать усі елементи структури ідеальної комунікаційної дії (правового дискурсу) [5, с. 63].

Отже, оптимальною комунікаційною дією, спрямованою на порозуміння, є такий механізм правової комунікації, який не порушує свободи та права людини на спілкування, здійснюється на основі поваги до суверенітету особи, уміння слухати й адекватно сприймати сказане.

Бездумне виконання обов'язків, перевищення службових повноважень, небажання заглиблюватись у сутність показань потерпілого, а головне – відсутність критичності під час перевірки істинності отриманих даних – усе це вияви деформованої комунікації. Наприклад, ідеться про застосування тортур з метою «вибивання» зізнань у невинуватого. Водночас у ст. 3 Конституції України визначено, що «найвищою соціальною цінністю» в нашій державі є «людина, її життя й здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека». У цьому нормативно-правовому акті зазначено: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави» [6]. Ці положення слугують підґрунтям усієї діяльності правоохоронних органів і найвиразніше виявляються (або не виявляються) в комунікаційних діях правників поліції.

Роль правоохоронця як певну соціальну (конвенціональну) функцію на практиці визначає комунікаційна спрямованість, що спирається на законодавчі акти з урегулювання моральних, соціально-психологічних норм комунікаційної правової взаємодії з громадянами.

Конвенціональна роль реалізації поліцейським комунікаційного процесу тяжіє до визначеного (стандартного) шаблону комунікації. Звісно, реалізація комунікаційної дії цілком організована та підлягає жорсткому самоконтролю, який передбачає: а) прийняття ролі; б) формування поведінки; в) корекцію власної поведінки відповідно до можливих експектацій партнерів [7, с. 52].

Визначення типу поведінки та її коригування підпорядковуються правовим нормам і тактиці комунікаційної діяльності. У контексті нашого дослідження тактика комунікаційної діяльності – це спосіб взаємодії комунікантів, у межах якої відбувається реалізація комунікаційного задуму щодо забезпечення рівноправних правових відносин на основі володіння технікою та знання правил моделювання правового дискурсу.

На нашу думку, традиційна основа механізму забезпечення комунікації поліцейського та громадянина становить практика діалогової форми спілкування, що формується на підставі запитань-відповідей. Тому методами реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в комунікаційній практиці є здатність формувати правовий дискурс, що ґрунтується на вмінні одержувати інформацію через запитання. Запитання – це синтаксична одиниця, яка завдяки посередництву підібраних лексем формулює сутність проблеми із нез'ясованими обставинами, інформацією та потребою дати відповідь. Характер запитань залежить від предмета комунікації, який у свідомості особи може бути: до певної міри хибним, правдивим, уявним, неправильним, бажаним або провокаційним. Предметний образ може зумовити несподівану реакцію комуніканта, подив або намагання своєю відповіддю на хибне до певної міри запитання повністю «закритися» чи виявити агресію.

Якщо запитання ґрунтуються на дезінформації, припущеннях, а не знаннях обставин справи, то це спричиняє небажання затриманого чи підозрюваного вступати в діалог через звинувачення або безпідставність допиту. Неправильна постановка запитань унеможливорює одержання відповіді, викликає агресію, небажання вдаватися до спільного пошуку істини. Такий правовий дискурс завжди є безперспективним. Якщо запитання сформульовано на підставі декількох імовірних версій, то воно має характер бажаного, а не істинного. Відповідь не може бути ствердною, якщо комунікант не підтримує цих комунікаційних дій. За таких умов запорукою повноцінного нормативного правового дискурсу може бути моделювання схеми комунікаційного акту в такий спосіб: «Я розумію, що це не так!», «Мені хотілося б сприймати це як неправду!», «Якби це було так, то ти зізнався б чи ні?» [8, с. 195–196].

Доцільно спробувати визначити основні принципи правової комунікації поліцейських, концептуальність застосування яких залежить від пріоритету закону та дії концепту верховенства права, а також рівня професійно-моральної підготовки правоохоронця. Ознаками професійної комунікації працівника Національної поліції слід вважати:

– уміння оперативного готуватися до розмови, виокремлювати, сприймати й інтерпретувати смислову інформацію залежно від зовнішніх чинників (місця, часу, умов, обставин, темпераменту та соціальних характеристик особи);

- спроможність із перших слів діалогу (дружнього, доброзичливого, настороженого, осудливого, упередженого чи позитивного) визначити власну стратегію комунікації;

- знання психологічних особливостей особи та практики застосування психолінгвістичних прийомів інтеракції, уміння налагоджувати зворотний зв'язок;

- відмінне володіння предметом дискурсу, знання обставин учинення правопорушення;

- здатність аргументувати, критикувати, доводити й спростовувати, одночасно фіксувати вербальні та невербальні елементи комунікації;

- володіння технікою моделювання правового дискурсу з додержанням деонтологічних норм, уміння логічно правильно висловлюватись;

- навички поєднання аналітико-логічного комунікаційного акту з мистецтвом суддівського красномовства;

- психологічну готовність до розв'язання проблеми, що постала у зв'язку з порушенням закону чи правовою колізією.

Правовий дискурс функціонує в межах ефективної мовленнєвої комунікації. Він визначає основну мету й межі комунікаційних прав. Перший тактичний крок полягає у візуально-мисленнєвому визначенні місця комунікації, часу й обставин, за яких має відбуватися взаємодія комунікантів. Від створеної обстановки (офіційної чи фамільярної) залежить успіх комунікаційної дії, правового дискурсу.

Наприклад, відомо, що ефективному спілкуванню сприяє спокійна атмосфера, найбільш прийнятний для розмови час дня (09.00–17.00). Екстремальні ситуації спричиняють особливе напруження (як інтелектуальне, так і психофізичне), що спонукає до особливого самоконтролю. Якщо комунікаційна ситуація виникає спонтанно, то це ще більше ускладнює перебіг діалогу та передбачуваність його наслідків.

Професійний правовий дискурс полягає також у вмінні поліцейського опрацьовувати оперативну інформацію, постійній соціально-психологічній готовності до специфічних умов комунікації. Здатність швидко оцінювати співрозмовника забезпечує успіх під час обрання варіанта власної комунікаційної поведінки залежно від типу співрозмовника. Так, провокативну агресію затриманого спроможні подолати спокійна атмосфера, стриманий тон, а демонстративне бойкотування розмови,

навпаки, потребує аналітичного підходу до розуміння причин такої поведінки, спокою і розважливості в пошуку істини.

Наступний тактичний крок полягає у визначенні дистанції комунікаційного акту. У цьому контексті дистанція (зона) – це фізична відстань між людьми, що впливає на їхню поведінку (стосунки) і залежить від них. Нормативний комунікаційно-дискурсивний зв'язок в окремих ситуаціях (затримання, відтворення обставин злочину тощо) не регламентує дистанції, хоча пріоритетною в офіційному спілкуванні є далека зона, яка може бути соціальною (1,3–3,5 м – для малознайомих людей) і суспільною (понад 3,5 м – для соціально непередбачуваних осіб, а також та, що супроводжує публічні виступи).

Вторгнення в близьку зону без дозволу є засобом невербального комунікаційного тиску й розцінюється за морально-етичними нормами як фамільярність чи агресія. Постійне перебування в далекій зоні під час комунікації сприймають як нетактовність, зверхність, байдужість. Дотримання норм дистанціювання відповідно до комунікаційної ситуації – одна з передумов правової комунікації.

Ще один тактичний крок полягає в забезпеченні потрібного візуального сприйняття та ідентифікації. Перше враження про особу на 55 % залежить від візуально-зорових особливостей людини, на 38 % – від манери говорити і лише на 7 % – від змісту мовленого. Надалі залежно від умов комунікаційно-дискурсивного зв'язку з особою комунікатор-поліцейський застосовує класичний алгоритм комунікації: його перші фрази спрямовані на створення доброзичливої атмосфери, встановлення психологічного контакту, після чого він оцінює, осмислює та перевіряє інформацію.

Під час реалізації запропонованої схеми найбільш проблемними є так звані закриті запитання, що вимагають однозначної відповіді («так» або «ні»), оскільки вони спричиняють додаткову напругу в комунікації. Така форма запитань прийнятна винятково для ведення допиту. Причому вияви тиску та грубості є неприпустимим, адже вони не можуть сприяти контакту й розвитку дискурсу. Слід пам'ятати, що краще сприймається та інформація, основні положення та сутність якої повторюються декілька разів. Найкраще запам'ятовуються початок і кінець розмови. Найбільш сприятливим для діалогічної взаємодії вважають часовий проміжок 08.00–12.00 та період після 20.00, несприятливим – післяобідній час. До речі, людська

пам'ять спроможна зберегти близько 90 % того, що особа виконує практично, 50 % – того, що бачить, 10 % – того, що чує.

Ефективність дискурсивної взаємодії у сфері права пов'язана з умінням збалансувати інтереси сторін, що конфліктують. Гармонія зацікавлень, обстоювання власних позицій та визнання суверенного права іншого на істину є бажаною, однак не завжди природно розвиненою в кожній особі. Її важко досягти, як не просто досягти й істини. Суб'єкт правового дискурсу (з огляду на різні причини: зацікавлення, матеріальні підстави, тиск, погроза, страх перед покаранням, думка референтної групи) може маніпулювати аргументацією у твердженнях, поясненнях і тлумаченнях. За таких умов підстав для здійснення ефективно правової комунікації залишається мало, як і можливостей встановити різницю між істинним і фальшивим прагненням до досягнення консенсусу.

Водночас, якщо комуніканти однаково готові до застосування «типових засобів для досягнення типових цілей у типових ситуаціях», то така імпліцитна вимога буде результативною. Як стверджують дослідники комунікаційної взаємодії, її успішність передбачає інтерсуб'єктивність, оскільки вона дещо залежить від «узгодження уявлень комунікантів про обставини взаємодії» [9, с. 146].

Результативність механізму правової комунікації програмує нейтрально-спонукальну форму комунікаційного акту на основі комунікаційної рівноваги, компромісу, емпатичного (співчутливого) ставлення до особи. Рівень реалізації вказаних особливостей правомірної комунікаційної поведінки слід розглядати крізь призму принципу законності і відповідальності за його порушення, передбачаючи заборони у вигляді санкцій. Комунікаційні пріоритети професійної правоохоронної діяльності – це передусім захист прав людини, заборона посягання вербальними засобами на особисту недоторканність і принизливе поводження чи покарання.

Таким чином, процес удосконалення механізмів правової комунікації, зокрема налагодження ефективного діалогу між поліцією та громадою, передбачає визнання пріоритетності забезпечення прав людини як на міжособистісному, так і на міжгруповому рівнях. Слід максимально враховувати принцип партнерської взаємодії, що передбачає не лише інформування населення, а й налагодження дієвого зворотного зв'язку, проведення відповідної роз'яснювальної роботи, встановлення

громадського контролю за діяльністю Національної поліції. Причому в законодавстві доречно передбачити дисциплінарну відповідальність за комунікаційне насильство та порушення комунікаційних табу з боку працівників правоохоронних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Максимов С. И. Правовая реальность как предмет философского осмысления : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 / Максимов Сергей Иванович. – Харьков, 2002. – 435 с.
2. Токарська А. С. Комунікація у праві та правоохоронній діяльності / А. С. Токарська // Львівський юридичний інститут МВС України. – Львів, 2005. – 284 с.
3. Ермоленко А. М. Комунікаційна практична філософія / А. М. Ермоленко. – Київ : Лібра, 2009. – 488 с.
4. Дробницкий О. Г. Моральная философия / О. Г. Дробницкий ; сост. Р. Г. Апресян. – М. : Гардарики, 2009. – 523 с.
5. Казанчук І. Д. Управління процесом паблік рилейшнз у діяльності органів внутрішніх справ України (організаційно-правові питання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Казанчук Ірина Дмитрівна. – Харків, 2001. – 20 с.
6. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Вісник Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 3.
7. Нікітін А. В. Філософсько-правовий аналіз девіантної поведінки особистості : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Нікітін Антон Володимирович. – Київ, 2004. – 169 с.
8. Токарська А. С. Комунікаційна практика подолання конфліктогенної ситуації в діяльності працівників правоохоронних органів / А. С. Токарська // Вісник Луганської академії внутрішніх справ. – 2005. – Вип. 3. – С. 192–197.
9. Комунікаційна компетентність правників і їх зв'язки з громадськістю : зб. наук. пр. / за заг. ред. С. С. Сливки. – Львів, 2010. – 168 с.